

דתישכונע

פרשת שמות, תשע"ח, מספר 1252

"לא כדרך שחלוקין בחומש הפקודים אלא כדרך שחלוקין בחומש שני"

ישי-חי רוזנברג

גם דעות חולקות, ומכל מקום השם "ספר הישר" או "ספר הישרים" לא נתקבל בדברי חז"ל ככינוי קבוע לספר בראשית. במקום אחד השתמשו חז"ל בכינוי "חומש שני": "לא כדרך שחלוקין בחומש הפקודים חלוקין באבני אפוד אלא כדרך שחלוקין בחומש שני" (סוטה לו ע"ב).

הנצי"ב מוולוז'ין (הרב נפתלי צבי יהודה ברלין - 1816-1893), בעל "העמק דבר", מסביר בהרחבה, בעקבות דברי התלמוד, מדוע ספר בראשית נקרא "ספר הישר". בפתיחתו לחומש שמות הוא עוסק בשאלת שמו החריג של חומש שמות במשנת חז"ל לעומת שמות שאר החומשים, המכונים עפ"י תוכם. לטענתו: "שמות דרבותינו ניתן ללמדנו בינה, שלא בחנם שינו השם בזה הספר". הוא הציע, שהכינוי "חומש שני" מבטא את מהותו של חומש שמות, ומעיד שחומש זה מהווה השלמה לחומש בראשית כשני לראשון:

אלא בא ללמדנו דזה הספר ביחוד הוא שני לספר ראשית הבריאה כי הוא חלק שני מזה הספר, היינו בו נגמר סדר הבריאה... נמצא דספר שמות הוא ספר שני להראשון, כמו שהמה ענין אחד ובו שני חלקים של ספר הבריאה... ולדברינו בא ללמדנו על חיבור העניינים והספרים זה לזה.

הנצי"ב העיר, שפתיחתו של חומש שמות בו"ו החיבור מעידה על היותו חומש שני לראשון. על מנת לחזק את טענת הנצי"ב נעייין במבניהם של שני "פְּרָקֵי הַסּוּגְרִיִּים" של חומש שמות היינו: פרק הפתיחה ופרק הסיום. העיון במבנה של שני הפרקים הללו יבהיר, כי הקביעה שחומש שמות הוא המשך ישיר לחומש בראשית עולה מן הכתובים, ופרק מ', החותם את חומש שמות, הוא למעשה פרק החיתום של שני החומשים גם יחד.

המעיון ביחידה הפותחת את החומש יבחין שהיא מחולקת לארבעה חלקים, המושתתים על תיאור גזרת פרעה ועל תיאור כישלונה.

התלמוד הבבלי מכנה אפוא את ספר בראשית "ספר אברהם יצחק ויעקב", וזה נראה ככינוי לצורך העניין ולא כשם קבוע.

שמותיהם של חמשת חומשי התורה המקובלים היום הולכים אחר המילים הראשונות שבכל ספר: בראשית, שמות, ויקרא, במדבר ודברים.¹ בספרות חז"ל אנו מוצאים שלושה שמות המושתתים על תוכן הספר: "תורת כהנים" (ויקרא), "חומש הפקודים" (במדבר), "משנה תורה" (דברים).² כיוצא בהם הם השמות המשמשים בתרגום השבעים ובשפות הלעז של ימינו: שמותיהם של כל חמשת חומשי התורה מבטאים את תוכן הספר.

שמות תוכניים לספר בראשית ולספר שמות מצויים גם בספרות המסורה. קטע מסורה, הבא בסוף כ"י לנינגרד (משנת 1009) ובמקורות מקבילים, קובע:

זה ספר ראשון שנקרא בראשית, והוא ספר הישרים... ספר השני הוא ספר יציאת מצרים... ספר שלישי ספר ויקרא והוא ספר תורת כהנים... ספר וידבר הוא ספר חמש הפקודים... ספר אלה הדברים שהיא ספר משנה תורה (דף 464ב).

אולם, בספרות חז"ל לא נמצאו שמות תוכניים לספר בראשית ולספר שמות. לפי אחת הדעות בדברי חז"ל, "ספר הישר", הנזכר פעמיים בספרי הנביאים, הוא ספר בראשית,³ אולם יש

* ד"ר ישי-חי רוזנברג משמש כמרצה לתנ"ך ולחינוך במכללת הרצוג - מיסודן של מכללות ליפשיץ והרצוג.

¹ לעיתים כינו את הספר בצירוף של שתי מילים, כגון בספר החילופים למישאל בן עוזיאל (מהמאה ה"א): ספר בראשית, ספר ואלה שמות, ספר ויקרא, ספר במדבר סיני, ספר אלה הדברים.

² ראו למשל: "תניא רבי שמעון בן אלעזר אומר עזרא תיקן להן לישראל שיהו קורין קללות שבתורת כהנים קודם עצרת ושבתורה קודם ראש השנה" (מגילה לא ע"ב) "ובעשור" שבחומש הפקודים קורא על פה" (משנה יומא ז, א).

³ עבודה זרה כה ע"א: "מאי ספר הישר? א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן זה ספר אברהם יצחק ויעקב שנקראו ישרים דכתיב בהו 'תמות נפשי מות ישרים ותהי אחריתי כמוהו' (במ' כג:)" וכו'. ירושלמי סוטה פרק א הלכה י (ח ע"א): "הלא היא כתובה על ספר הישר. תרין אמורין. חד אמר זה ספר בראשית. וחרנה אמר זה חומש הפקודים".

הפניה באמצעות מילה מנחה - עדות לכך שלפנינו חומש המהווה המשך ישיר לחומש הראשון.

גם מהעיון ביחידה החותמת את חומש שמות עולה הכוונה מרומזת לחומש בראשית. בפסוקים מ:ז-לג מתוארת הקמת המשכן על ידי משה, וחוזרת ונשנית בכתוב הלשון: "כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה", שבע פעמים. סיום התהליך של הקמת המשכן מתואר בכתוב במילים: "וַיִּכַּל מֹשֶׁה אֶת הַמְּלָאכָה" (לג). עמוס חכם מעיר בפירושו לפסוק זה:

ולשון "וַיִּכַּל ... אֶת הַמְּלָאכָה" מעלה בזיכרון את הלשון שבסיום מעשה בראשית "וַיִּכַּל אֱלֹהִים ... מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה" (בר' ב:ב). למדנו... שמלאכת המשכן שקולה כנגד מעשה בראשית.

גם בסיכום הכללי לפרשה, עמוס חכם חוזר על הערה ברוח זו, וכותב:

וכבר הבאנו בפירושונו לעיל, שהלשונות "וַיִּכַּל מֹשֶׁה אֶת הַמְּלָאכָה" ו"וַיִּרְא מֹשֶׁה אֶת כָּל הַמְּלָאכָה וְהִנֵּה ... וַיְבָרֶךְ אֹתָם מֹשֶׁה" (שמ' לט:מג), מכוונים להקביל את הקמת המשכן לבריאת השמים והארץ; או בלשון אחרת - הקמת המשכן היא תכלית הבריאה.

ברצוני להוסיף נדבך נוסף להסברו של עמוס חכם. חומש בראשית הוא ספר בריאת האדם, והחודש המשמעותי שבו הוא חודש תשרי: "תניא: רבי אליעזר אומר בתשרי נברא העולם" (ראש השנה י ע"ב). לעומת זאת, ספר שמות הוא חומשו של עם ישראל, שבמרכזו עומד חודש ניסן: "הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לְכֶם רֵאשִׁית חֹדְשֵׁי שָׁנָה" (שמ' יב:ב).

הקביעה שחומש שמות הוא שני לראשון, היא כמעין תביעה לכל יהודי לחיות בשני מעגלי זהות ואחריות; המעגל האחד הוא המעגל האנושי האוניברסלי, והמעגל השני הוא המעגל הלאומי הפרטיקולארי. אחריות כפולה זו הוגדרה על ידי הרש"ר הירש (גרמניה 1808-1888) בביטוי "Mensch Jissroel". הרב הירש סבר כי על האדם לפעול בשני מעגלים, המשיקים זה לזה, לאחוז בשני קצוות תרבותיים ולהיות "אדם-ישראל".

הגדרתו של חומש שמות כחומש שני היא למעשה השלמה לייעודו של היהודי. אם בחומש בראשית מעגל הזהות שאליו השתייך הוא מעגל האדם - משפחת אברהם כחלק ממשפחות העמים, הרי שבחומש שמות התחדדה זהותו כבן לעם ישראל החוגג את הפסח, שבו אין שותפות לבני הנכר.

ושוב למדנו שבהערה קצרה קיפלו חז"ל משנה מעמיקה וסדורה.

כישלון הגזרה האחת משמש מעבר לגזרה הבאה. לשם הבהרת העניין נסתייע בטבלה הבאה:

מקור	גזירה	כישלון
א:ח-יב	וַיִּשִׂמוּ עָלָיו שְׂרֵי מַסִּים לְמַעַן עֲנֹתוֹ בְּסִבְלָתָם; וַיִּבֶן עָרֵי מִסְכָּנוֹת לְפָרְעָה אֵת פָּתָם וְאֵת רַעְמֶסֶס.	וְכַאֲשֶׁר יֵעֲנוּ אֹתוֹ כִּן יִרְבֶּה וְכִן יִפְרֹץ; וַיִּקְצוּ מִפְּנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:
א:יג-יד	וַעֲבָדוּ מִצְרַיִם אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּפָרֶךְ. וַיִּמְרְרוּ אֶת חַיֵּיהֶם בְּעֲבֹדָה קָשָׁה בְּחֹמֶר וּבִלְבָנִים וּבְכָל עֲבֹדָה בְּשָׂדֶה, אֵת כָּל עֲבֹדַתָּם אֲשֶׁר עָבְדוּ בָהֶם בְּפָרֶךְ.	?
א:טו-יז	וַיֹּאמֶר מֶלֶךְ מִצְרַיִם לְמִילֹדֹת הָעִבְרִית, אֲשֶׁר שָׂם הָאֵחָת שִׁפְרָה וְשֵׁם הַשְּׂנִית פּוּעָה. וַיֹּאמֶר: בְּיַלְדֹכֶן אֶת הָעִבְרִיּוֹת וַרְאִיתֶן עַל הָאֲבָנִים: אִם בֵּן הוּא וְהַמֶּתֶן אֹתוֹ, וְאִם בַּת הוּא וְחִיָּה.	וַתִּירָאן הַמִּילֹדֹת הָאֵלֹהִים, וְלֹא עָשׂוּ כַּאֲשֶׁר דָּבַר אֲלֵיהֶן מֶלֶךְ מִצְרַיִם, וַתַּחֲיֶין אֶת הַיְלָדִים.
א:כב - ב:ב	וַיִּצֹו פָּרְעָה לְכָל עַמּוֹ לֵאמֹר: כָּל הַבֶּן הַיְלֹוֹד הַיְאֻרָה תִּשְׁלִיכֶהוּ וְכָל הַבַּת תַּחֲיֶין.	וַיִּלְךְ אִישׁ מִבֵּית לֹוִי וַיִּקַּח אֶת בַּת לֹוִי. וַתֵּהָרֶה הָאִשָּׁה וַתֵּלֶד בֶּן; וַתֵּרָא אֹתוֹ כִּי טוֹב הוּא, וַתַּצְפְּנֶהוּ שְׁלֹשָׁה יָרְחִים.

מן העיון עולה שהכתוב אינו מעיד על כישלונה של גזרת השעבוד, ומיד הוא עובר לתיאור הגזרה הבאה. מה פשרו של שינוי מבני זה? עיון נוסף בפסוקים יג-יד יגלה לקורא שורש מנחה, ע"ב'ד', החוזר בהם חמש פעמים. דומני שהוא מפנה את הקורא לפסוקי גזרת השעבוד כפי שנמסר לאברהם אבינו בברית בין הבתרים: "וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם יְדַע תְּדַע כִּי גֵר יִהְיֶה זְרַעְךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וְעַבְדוּם וְעֲנוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה: וְגַם אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבָדוּ דָן אֲנֹכִי וְאַחֲרָי כִּן יֵצְאוּ בְרַכְשׁ גָּדוֹל" (בר' טו:יג-יד). פרק א' של חומש שמות הוא תיאור המימוש של דברי ה' לאברהם בברית בין הבתרים, אלא שהקב"ה גזר על השעבוד ולא על המס, ובוודאי שלא על השמדה. לפיכך רק בחלק זה בפרק נעדר התיאור של כישלון הגזרה.

מיחידת הפתיחה של החומש עולות שתי הפניות ספרותיות לחומש בראשית; האחת ו'ו החיבור והשנייה חריגה במבנה היחידה תוך

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

 [הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' יוסף עופר
עורכת לשון: רחל הכהן שיף